

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز با عنوان:
The Contribution of "Street" Component in the Process of Modernization and
the Development of Tehran, Case Study: The Lalehzar Street
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

نقش آفرینی مؤلفه «خیابان» بر روند تجددگرایی و توسعه تهران نمونه موردی خیابان لاله‌زار

محمد رضا پورزرگر^{۱*}، حامد عابدینی^۲، علی اعتمادی^۳

۱. دکتری معماری، استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، ایران.
۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه خاتم، تهران، ایران.
۳. دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۱/۲۱ تاریخ اصلاح: ۹۹/۰۳/۱۷ تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۵/۲۶ تاریخ انتشار: ۹۹/۱۰/۰۱

چکیده

بیان مسئله: خیابان یکی از مهم‌ترین اجزای شکل شهر در دوران مدرن به‌شمار می‌رود. با اضافه شدن عنصر خیابان به نظام شهرسازی تحول به‌سزایی در شکل‌گیری معماری و شهرسازی قرن حاضر ایران صورت پذیرفت. این تحول نه تنها در کالبد، بلکه در ساختار فرهنگ و هویت شهرنشینی در ایران تأثیر شگرف نهاد. خیابان لاله‌زار یکی از مهم‌ترین نمادهای تجددگرایی در معماری و شهرسازی کشور است که در اوایل قرن حاضر منظر عمومی شهر تهران را متحول کرد.

هدف پژوهش: این پژوهش به دنبال واکاوی تأثیر خیابان‌کشی و تحولات کالبدی بر روند تجددگرایی و توسعه شهر تهران است، که در این مسیر خیابان لاله‌زار به‌عنوان نمونه موردی انتخاب شده است. از این رو چگونگی دگرگون شدن شهر متأثر از خیابان‌کشی و تأثیر فرهنگی خیابان لاله‌زار بر تعاملات انسانی از وجوه مختلف مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

روش پژوهش: در ابتدا خیابان لاله‌زار به دلیل اهمیت و تأثیر آن در نوگرایی شهر انتخاب شده و به کمک مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی با استفاده از روش تفسیری-تاریخی به بررسی تحولات شهر تهران و نمونه موردی خیابان لاله‌زار از نیمه دوم حکومت قاجار به بعد پرداخته و با روش تحلیلی-توصیفی نقش خیابان بر روند تجددگرایی و توسعه شهر تهران مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

نتیجه‌گیری: تحولات سیاسی و اجتماعی ایران از نیمه دوم سلطنت قاجار متأثر از تجددگرایی صورت گرفته است، که بسیاری از نمودهای آن به اشکال مختلف در شهر تهران بازنمایی شده است. یکی از مهم‌ترین مظاهر این روند پیدایی خیابان با الگوی فرنگی آن است که در گستره زمان از قاجار به پهلوی بر وجوه مختلف نظیر ساختار شهر، مبادلات تجاری و تعاملات شهروندان اثرگذار بوده و جلوه‌ای متجدد و نوین به شهر داده است.

واژگان کلیدی: تجددگرایی، خیابان‌کشی، زندگی مدرن، حیات شبانه، خیابان لاله‌زار.

سپهسالار در سال ۱۲۵۲ (هش) برای مشاهده مظاهر تمدن غرب و ایجاد اصلاحات در ایران صورت گرفت، آغاز شد. او با الگوبرداری از بسیاری دستاوردهای جدید، خواستار تحول در ایران شد و با دیدن خیابان‌کشی‌ها

مقدمه و بیان مسئله
بارقه‌های تجددگرایی از نیمه دوم سلطنت قاجار، با سفر ناصرالدین‌شاه به اروپا، که به تشویق میرزا حسین‌خان

* نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۱۲۱۶۱۷۳، Reza_pourzargar@yahoo.com

رفتار شهروندان و نحوه زندگی آنها در شهر تهران ایجاد کرد؟

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های پیشین مشابه با موضوع این تحقیق در ارتباط با مباحث تحولات شهر در دوران معاصر و تاریخ تحولات خیابان لاله‌زار و مفهوم خیابان بوده‌اند که به تفکیک در **جدول ۱** ارائه شده است. با بررسی منابع مطالعاتی در این زمینه، فقدان پژوهشی مبسوط پیرامون بررسی نقش خیابان‌های نوین نظیر لاله‌زار در توسعه شهر تهران از منظرهای شهرسازی، تجاری و اجتماعی را می‌توان دریافت.

روش انجام پژوهش

این پژوهش با هدف کاربردی و توسعه‌ای صورت پذیرفته است، بنابراین در ابتدا سعی شده با مطالعه و بررسی موضوع مدرنیسم و ارتباط آن با خیابان لاله‌زار به شناسایی و تأثیر آن بر شهر تهران پرداخته شود. سپس تأثیر توسعه خیابان‌کشی در شهر تهران و جذب عموم مردم برای خرید و تعاملات اجتماعی از بافت کهن به مناطق جدید و مدرن شهر تهران و چگونگی افول خیابان لاله‌زار بررسی شده است. در این تحقیق در گام اول با جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای با روش تفسیری-تاریخی، روند تحولات خیابان لاله‌زار و ساختار شهر در دوران معاصر بررسی و در گام دوم داده‌ها، به صورت کیفی، تحلیل شده‌اند. پس از تحلیل اطلاعات به دست آمده، کلیه رویدادها، فعالیت‌ها و عملکردهای مجموع در خیابان لاله‌زار در زمان‌های مختلف و نقش آنها در دگرگونی وجوه مختلف شهرسازی، تعاملات تجاری و روابط اجتماعی در شهر مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

مبانی نظری

• خیابان، فضای عمومی شهر

در شهر، که یک الگوی روابط بین گروه‌های انسانی به شمار می‌رود، فضای تولید و توزیع و زمینه عملکرد نیروهای کالبدی و عرصه تعارض‌هاست و می‌توان به مثابه داستان بدان نگریست (Lynch, 1981, 38). خیابان از عناصر مهمی است که نقشی فراتر از مسیر حرکتی دارد و بر وجوه مختلف شهر تأثیر می‌گذارد. به گونه‌ای که «شهر را می‌توان به واسطه خیابان‌های آن مورد خوانش قرار داد» (دهقان و هنزکیان، ۱۳۹۴، ۱۲). خیابان‌ها در شهرهای امروزی عرصه‌های عمومی شهر محسوب می‌شوند که با فضاهای سبز، اماکن تجاری و فعالیت‌های هنری (Carlotta Von Schonfeld & Bertolini, 2017, 48) روابط اجتماعی را تنظیم می‌کنند. علاوه بر آن خیابان‌های تجاری

و ساختمان‌های جدید شهرهای اروپایی به فکر تغییر در شهر تهران افتاد. از طرفی افزایش جمعیت شهر تا زمان ناصرالدین‌شاه و گسترش خودانگیخته آن به خارج از حصار شاه‌طهماسبی موجب می‌شود تا در سال ۱۲۵۰ (ه.ش)، این حصار تخریب شده، شهر از چهار سوی گسترش یافته و باروی جدید هشت‌ضلعی ساخته شود (حبیبی و اهری، ۱۳۸۷، ۷). در همین اثنا، باغ لاله‌زار که تفرجگاه شاه بود با این گسترش به داخل شهر آمد و بستر مناسب برای شکل‌گیری اولین خیابان مدرن تهران مبتنی بر الگوهای فرنگی را فراهم آورد. با شروع حکومت پهلوی اول و تغییرات گسترده در ساختار شهر و ورود پدیده خیابان، تحولی مهم در روند معماری و شهرسازی ایران رخ داد. شهر تهران با توجه به خیابان‌کشی جدید و ایجاد مغازه‌ها و کافه‌های مشرف به خیابان در رفتار اجتماعی شهروندان تأثیر اساسی گذاشته و فضای بسته کافه‌ها و لابی هتل‌ها محل تردد و تجمع متجددان و نوگرایان بوده است.

شکل‌گیری خیابان‌های نو در اواخر دوره قاجار و اوایل پهلوی اول مؤلفه‌های جدیدی را با خود به همراه داشت. چراغ برق، واگن اسبی، تردد اتومبیل‌ها، سالن‌های نمایش و جداره‌های تجاری خیابان مجموعه جدیدی از فضا عمومی را پیش روی شهرنشینان قرارداد و توانست بر بخشی از بدنه اجتماع آن ایام اثرگذار باشد. این تحولات را می‌توان مقدمه‌ای بر تغییر ساختار و پوست‌اندازی جامعه از زندگی سنتی مبتنی بر مذهب به زندگی شبه‌مدرنیستی دانست. از طرفی رونق خیابان‌های جدید در شهر موجب شد تا شیوه جدیدی از مبادلات تجاری در بدنه این خیابان‌ها شکل گیرد. فعالیت‌های اقتصادی خرد و عمده که در نظام سنتی شهر مبتنی بر الگوی بازار بود در این دوران خود را در قالب نوینی بازنمایی کرد.

با نگرش کلی به روند ورود خیابان به شکل شهر می‌توان تبیین کرد که خیابان، به عنوان مؤلفه اصلی تجددگرایی، بر دگرذیسی شهر از سنت به مدرنیته تأثیر فراوان داشته است. بنابراین شناخت عنصر خیابان و تحولات نوین رخ داده در ساختار شهر و مبادلات تجاری و تعاملات شهروندان به وسیله آن در نمونه موردی خیابان لاله‌زار، به مثابه نمود بارز این سیر، هدف اصلی این پژوهش است. به دنبال این بحث، این تحقیق در پی یافتن پاسخ سؤالات زیر است:

- ساختار سنتی تهران با ورود خیابان‌های جدید چه تغییراتی را متحمل شد؟
- تبدیل جداره‌های خیابان لاله‌زار به مراکز خرید و فروش چه تأثیری بر نظام سنتی بازار در شهر تهران گذاشت؟
- ارائه نوآوری‌های مدرن در خیابان لاله‌زار چه تأثیری بر

راه‌ها و به‌صورت عمده خیابان‌ها را از مظاهر بسیار مهم سیمای شهر معرفی می‌کند (لینچ، ۱۳۷۲، ۹۶). همچنین «یان گل»^۵ خیابان را بزرگ‌ترین و پرکاربردترین عرصه شهری معرفی کرده (Gehl, 1989, 17) و از دیدگاه «جین جیکوبز»^۶ نیز، خیابان و پیاده‌روهای آن مهم‌ترین فضاهای عمومی هستند. اگر خیابان جذاب باشد، به تمام شهر نیز تسری می‌یابد (Jacobs, 1963, 27). این پژوهش نیز بر مبنای نقش اجتماعی خیابان، به تبیین تأثیر آن بر تحولات شهر می‌پردازد تا از این طریق جایگاه این مؤلفه شهری در دگرگونی روابط شهرنشینی در شهر تهران را مورد خوانش قرار دهد.

مهم‌ترین عناصر بصری در محیط شهری هستند (Abou El-Haggag Mehnana & Abou El-Haggag Mehnana, 2019, 1129). به اعتقاد «کریستوفر الکساندر»^۱ خیابان‌های شهری زمینه‌روبارویی اجتماعی، اعتراضات سیاسی و مکانی برای لذت‌بردن هستند (به نقل از خادمی، پورجعفر و علیپور، ۱۳۸۹، ۴۳). «لوئیز ممفورد»^۲ نیز به حرکت در راستای خیابان مستقیم در دوران باروک اشاره دارد که نه‌تنها امری اقتصادی، بلکه تفریحی ویژه به‌شمار می‌آمد، زیرا حرکت به شهر انگیزه و نشاط می‌بخشید (ممفورد، ۱۳۸۷، ۵۰۴). «ژان پیر لودانتک»^۳ خیابان را خارق‌العاده‌ترین ابداع بشر می‌داند (به نقل از آتشین‌بار، ۱۳۸۹، ۴۰) و «کوبین لینچ»^۴

جدول ۱. پیشینه پژوهشی تحقیق. مأخذ: نگارندگان.

مفهوم	نوع	منبع	عنوان	موضوع مورد اشاره
	کتاب	حبیبی (۱۳۹۰)	شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی معاصر در ایران	بررسی نوآوری شهر در ایران در چهار دوره تاریخی، از اواسط قاجار تا زمان حال، شکل‌گیری سبک تهران در اواخر قاجار، دگرگونی شهر بر مبنای مدرنیسم در پهلوی اول، توسعه‌گری شهر همراه با نوپردازی از بالا در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ و نوپردازی دوسویه در شهر پس از انقلاب اسلامی
	کتاب	پاکزاد (۱۳۹۵)	تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران (قاجار و پهلوی)	بررسی جریان تحولات شهری در مراحل شناخته‌شده تاریخ قاجار و پهلوی، و نمایش تأثیر عوامل مختلف بر فراز و فرود شهرهای ایران
	کتاب	حبیبی (۱۳۹۷)	از شار تا شهر	بررسی شهرنشینی و شهرسازی معاصر و تبیین دگرگونی در مفهوم شهر و ابداع مجدد مفهوم شار در سازمان شهر متحول‌شده
تحولات نوین شهر در ایران	کتاب	کیانی (۱۳۸۳)	معماری دوره پهلوی اول	شرح تغییرات ابتدایی شهر تهران در دوره قاجار به تقلید از شهرسازی اروپا و تحولات اساسی شهر در دوران پهلوی اول، با توجه به ساختار قدرت رضاخانی و وضع قوانین جدید شهری نظیر قانون بلدیه و معابر با رویکرد تخریب بافت قدیم
	کتاب	حبیبی (۱۳۹۱)	قصه شهر: تهران نماد شهر نوپرداز ایرانی	توصیف تحولات تهران بین سال‌های ۱۲۹۹-۱۳۳۲ شمسی و بازتاب آن در نوشته‌های ادبی آن دوره و روایت شهر تهران با ساختار قصه و عناصر آن
	کتاب	بانی‌مسعود (۱۳۸۸)	معماری معاصر ایران	تحلیل ریشه‌های شکل‌گیری مدرنیته در ایران در دوره قاجار و امتداد آن در تحولات معماری شهر تهران در بخش‌هایی از کتاب
	مقاله	بمانیان (۱۳۸۵)	عوامل مؤثر بر شکل‌گیری معماری و شهرسازی پهلوی اول	نقش تغییرات اداری، سیاسی و اقتصادی، رشد جمعیت، بورس زمین، افزایش خودرو، ارتباطات خارجی، آموزش عالی و شیوه‌های نوین ساخت بر تغییرات معماری و شهرسازی ایران در دوره پهلوی
	مقاله	شعبانی و کامیاب (۱۳۹۱)	سیاست شهری در تاریخ معاصر ایران	بررسی تحولات سیاست شهری معاصر (۱۲۹۹-۱۳۲۰ ه.ش) در عرصه‌های عمومی و قوانین و مقررات شهری این دوران که زمینه‌ساز دگرگونی شهر شدند.
	کتاب	پولادوند (۱۳۸۹)	لاله‌زار: سی سال محکومیت	پژوهشی پیرامون خیابان لاله‌زار به‌عنوان نماد نوگرایی و روشنفکری جامعه ایران و معرفی کوچه‌ها و مشاغل در خیابان لاله‌زار و بهسازی این خیابان تاریخی
تاریخ خیابان لاله‌زار	مقاله	حبیبی و اهری (۱۳۸۷)	لاله‌زار عرصه تفرج از باغ تا خیابان	سیر تاریخی لاله‌زار از باغی خارج از حصار شهر و شکل‌گیری خیابانی مدرن در تهران به‌عنوان مظهر تجددگرایی در شهر
	مقاله	مرادی (۱۳۹۴)	از باغ لاله‌زار تا چراغانی و ابتذال	سرگذشت باغ لاله‌زار و تبدیل آن به خیابانی مدرن و معرفی فضاهای آن نظیر کافه‌ها، رستوران‌ها، سینماها، تئاترها و دفاتر روزنامه‌ها در دوران شکل‌گیری
مفهوم خیابان	مقاله	آتشین‌بار و متدین (۱۳۹۷)	زوال بعد معنایی خیابان در ایران	بررسی مفهوم واژه خیابان و سابقه تاریخی آن در ایران و طبقه‌بندی تحولات آن تا عصر حاضر

خیابان لاله‌زار، ظهور تا افول

روند شکل‌گیری خیابان لاله‌زار از باغی خارج از حصار شهر به خیابانی با شمایل امروزی مبین تاریخ تحولات شهرسازی ایران معاصر است. مسیری که از رؤیای ساخت خیابانی به تقلید از شانزلیزه شروع شده و با رونق فعالیت‌های فرهنگی، هنری و تجاری به‌اوج می‌رسد و در نهایت با تبدیل شدن به بورس لوازم الکتریکی افول می‌کند. از همین رو، توصیفات ارائه‌شده در منابع مختلف پیرامون باغ لاله‌زار و تبدیل شدن آن به خیابان در **جدول ۲** مورد تحلیل قرار گرفته است. باغ لاله‌زار در شمال ارگ سلطنتی قاجار قرار داشت و منطقه

تفرجگاه شاهی خارج از حصار طهماسبی شهر تهران بود. با گسترش شهر تهران، این باغ در شهر و باروی جدید قرار گرفت و خیابان لاله‌زار و دروازه آن در ضلع شمال شرقی میدان توپخانه (شهری، ۱۳۶۹، ج. ۱، ۱۰۶) ایجاد شد. در این خیابان با فضایی کم یا بیش ناآشنا با زندگی مرسوم مردم شهر، عناصری پدیدار می‌شود که حکایت از شیوه‌های نو در زندگی شهری دارند (توکلی، ۱۳۸۸، ۷۳)، عناصری چون سنگفرش شدن خیابان، برق‌کشی و روشنایی شبانه آن. همچنین این خیابان یکی از ایستگاه‌های واگن اسبی و بهترین تفرجگاه برای جوانان جلوه‌گر و اهل مد (پورحسن،

جدول ۲. بررسی توصیفات پیرامون باغ و خیابان لاله‌زار در منابع مختلف. مأخذ: نگارندگان، برگرفته از حبیبی و اهری، ۱۳۸۷.

دوره	نوع عرصه	موضوع	توصیف	منابع
باغ لاله‌زار	خصوصی - برون‌شهری	استقرار خارجیان	استقرار ژنرال گاردن در باغ به سال ۱۱۵۴ شمسی	کریمان (۱۳۵۵)
		محدوده باغ	محصور شدن باغ به‌وسیله جالیز با چپر در نقشه سال ۱۲۰۵ شمسی	مه‌ریار (۱۳۷۸)
		توصیف باغ	پردار و درخت‌بودن باغ و رویدن لاله‌های خودرو در آن و وجود نرده‌های چوبی	شهری (۱۳۸۳)
		اقامت سیاسیون	اقامت قائم مقام فراهانی پیش از به‌قتل‌رسیدن در باغ نگارستان	هدایت (۱۳۳۹)
		استقرار جنازه شاه	قراردادن جنازه محمدشاه در کنار حوض‌خانه باغ برای حضور مردم و فاتحه‌خوانی ایشان در سال ۱۲۲۷ شمسی	هدایت (۱۳۳۹)
		تفرجگاه شاهی	حضور فتحعلی‌شاه و محمد میرزا در حالت سواری در باغ برای تفریح	نجمی (۱۳۷۷)
		تفرجگاه درباریان	گشت‌وگذار اعیان و رجال در باغ در روزهای تعطیل و گاهی از عصرها	نجمی (۱۳۵۶)
		محل برگزاری جشن‌های خصوصی دربار	باغ به‌عنوان عرصه برون‌شهری و مکانی برای شادمانی و جشن‌های دربار در ایام سیزده‌بدر	تکمیل همایون (۱۳۷۸)
		شکل‌گیری خیابان	عبور خیابان از میان باغ با تخریب حصار و قطع درختان و تقسیم اراضی میان اطرافیان شاه	شهری (۱۳۸۳)
		تفرجگاه عمومی	فراهم آمدن وسایل تفریح و تماشا برای عموم مردم	نجمی (۱۳۵۶)
خیابان لاله‌زار	عمومی - درون‌شهری	پیدایش باغ وحش در شرق باغ	نگهداری تعداد زیادی از جانوران و درندگان در قفس‌های آهنین در باغ وحش جبهه شرقی	سیفی فمی تفرشی (۱۳۶۹)
		برگزاری جشن در اعیاد	اجرای موسیقی در نزدیک استخر باغ وحش در روزهای عید و چهارشنبه‌سوری به دستور کامران میرزا	سیفی فمی تفرشی (۱۳۶۹)
		رونق‌بخشی به خیابان	سنگفرش شدن خیابان و ایجاد جوی و کاشت درخت فراوان در دو طرف آن	اورسل (۱۳۵۳)
		ساختار متنوع در خیابان	شکل‌گیری بدنه خیابان به‌مرور زمان - تنوع معماری آن و نبود اسلوب واحد	برد و وستون (۱۳۷۶)
		ظهور روشنایی خیابان	روشن شدن میدان توپخانه و خیابان‌های اطراف به‌وسیله چراغ گاز	اورسل (۱۳۵۳)
		پیدایش واگن اسبی	ایجاد یکی از اولین ایستگاه‌های واگن اسبی	حبیبی (۱۳۸۷)
		خیابان، تفرجگاه عمومی	حضور زنان و مردان برای گردش در خیابان و بهره‌گیری از فضای آن	بروگش (۱۳۷۴)

تصویر ۱. خیابان لاله‌زار در سال ۱۳۲۴ ه.ش، رونق اجتماعی و قرارگیری در کانون توجه شهر و شهرنشینان. مأخذ: پاکزاد، ۱۳۹۵، ۲۴۹.

تصویر ۲. خیابان لاله‌زار در دهه ۱۳۴۰ ه.ش، آغاز افول خیابان در پی گسترش شهر و پیدایش جذابیت‌های جدید. مأخذ: پاکزاد، ۱۳۹۵، ۲۷۲.

لاله‌زار سرعت بیشتری یافت. در این زوال، خیابان لاله‌زار با همه اهمیت‌هایی که در روند تجددگرایی تهران داشت و با وجود دارا بودن همه اجزا و توسعه‌های مهم تاریخی، از کانون توجه حذف شد. تصویر ۳ سیر کلی ظهور و افول لاله‌زار را نشان می‌دهد. در این نمودار تکثر فضایی و تنوع عملکردی موجود در خیابان لاله‌زار در دوران اوج (از اواخر دوره قاجار تا اواخر دهه ۱۳۳۰ شمسی) قابل مشاهده است.

تحولات مبتنی بر تجددگرایی شهر تهران

نیمه دوم حکومت قاجار (۱۲۵۰ ه.ش) را به‌واسطه اقدامات انجام‌گرفته در جهت ایجاد تغییر در ساختار تهران، می‌توان

۱۳۸۸، ۲۷) بود. گراند هتل نیز به‌عنوان اولین هتل به سبک فرنگی توسط «باقراف» در سال ۱۲۹۲ (ه.ش) در خیابان لاله‌زار ساخته شد (همان، ۲۸). این هتل با سالن نمایشی که داشت از همان ابتدا محفل فعالیت‌های فرهنگی و هنری نوین بود و جنبه فرهنگی به خیابان افزود. با آغاز سلطنت پهلوی، رضاخان برای گسترش شهر بخش جدیدی به لاله‌زار افزود که معروف به لاله‌زار نو است و تا خیابان شاهرضا (انقلاب اسلامی) امتداد داشت. لاله‌زار در دوران اوج خود تبدیل به راسته‌ای تجاری برای عرضه تشریفاتی‌ترین و جذاب‌ترین کالاهای اروپایی و راسته‌ای تفریحی و فرهنگی شد (بهزادفر، ۱۳۹۰، ۱۳۲) که درباریان و خارجی‌ها و ثروتمندان تجددخواه و مراجعان سفارتخانه‌ها مشتریان عمده این مغازه‌ها و پاساژها تلقی می‌شدند و در قیاس با بازار سنتی، خریداران و فروشندگان لاله‌زار کاملاً متفاوت بودند. این موضوع بدعت جدیدی در فرهنگ اجتماعی و شهرنشینی در ایران به‌شمار می‌رفت.

با شروع دوران پهلوی دوم خیابان لاله‌زار همچنان کانون سکونت و تردد افراد مرفه و روشنفکر در تهران بود و سرتاسر خیابان لاله‌زار مانند گذشته مملو از مغازه‌ها و پاساژهای مختلف بود که اجناس نوظهور ارائه می‌کردند (تصاویر ۱ و ۲). سینماها و تئاترهای گوناگون، قنادی، گل‌فروشی، کلاس موسیقی، کافه‌ها و بارها، توسعه فرهنگی و تجاری در خیابان لاله‌زار را پررونق‌تر کرده بود.

در دهه ۱۳۴۰ شمسی با شروع احداث ساختمان‌های بلندمرتبه در شهر تهران از جمله (پلاسکو، آلومینیم و ساختمان بورس) به‌صورت کلی سیمای شهر تهران تغییر کرد و جذابیت‌های جدیدی در نقاط دیگر تهران شکل گرفت و به‌مرور زمان از ارزش‌های فرهنگی و تفریحی خیابان لاله‌زار کاسته شد. ایجاد جذابیت در خیابان‌های تازه احداث‌شده و توسعه شهر تهران به همراه ازدیاد جمعیت، پس از دهه ۱۳۵۰ و گرایش سینماها و تئاترهای خیابان لاله‌زار به نمایش‌های بدون کیفیت و ارزش هنری و به‌اصطلاح نمایش‌های لاله‌زاری، از رونق فرهنگی و هنری این خیابان به‌سرعت کاست. هرچه جمعیت شهر در این دوره بیشتر می‌شد، طبقه مرفه به سمت شمال شهر هدایت شد و به‌دنبال آنان واحدهای تجاری لوکس هم به آن مناطق راهی شدند و این مسئله حضور افراد کم‌درآمد در این منطقه را به‌دنبال داشت. همراه با تجمع فروشندگان لوازم صوتی و تصویری، و برقی و الکتریکی از جنوب لاله‌زار و تغییر کاربری بیشتر واحدهای صنفی این راسته به مغازه‌های لوازم برقی و در ادامه آن، کوچه برلن و کوچه مهران به مرکز تولید البسه تریکو و کشفاب تبدیل شدند و نظام ساختاری خیابان لاله‌زار تغییر کرد و پس از انقلاب اسلامی این روند در خیابان

تصویر ۳. تحولات خیابان لاله‌زار مبتنی بر تکرر فضایی از ظهور تا افول. مأخذ: نگارندگان.

غربی بر جامعه شهری ایران همراه بود و عرصه اجرای سیاست‌های نوگرا شهرها و طبقات اجتماعی شهرنشین بودند (منصوری و محسنی مقدم، ۱۳۹۶، ۱۸). تجددخواهی رضاشاه و حضور مستشاران خارجی در زمینه‌های مختلف تجارب معماری و شهرسازی اروپا را با شدت فراوان در ایران گسترش داد و تعدادی از معماران و مهندسان ایرانی که در خارج درس خوانده بودند معماری آن دوره اروپا را در ایران اشاعه دادند (اعتصام، ۱۳۷۴، ۹۴). به‌دنبال این مسئله و با تغییر شکل و مفهوم خیابان از سنتی به مدرن، تغییرات اساسی در منظر شهری تهران پدید آمد که ترکیبی از مدرنیسم برآمده از منشور آتن، جزئیات معماری ایرانی و زیبایی‌شناسی آن بود (آتشین‌بار، ۱۳۸۹، ۴۰). این امر با خیابان‌کشی‌های رضاشاهی در تهران، تخریب حصار ناصری و دروازه‌های دوران قاجار (تصویر ۴) و پرشدن خندق‌ها بروز یافت و از این طریق تهران را بر مدار دوران مدرن قرار داد. شهر تهران در آغاز حکومت پهلوی با اوضاع نابسامانی روبه‌رو بوده است. این وضعیت متأثر از نبود برنامه مدون و سیستم مدیریت شهری در دوران قاجار نشئت می‌گرفته است. کوچه‌های تنگ و پرپیچ‌وخم، خیابان‌های معدود و بی‌تناسب، معابر نامناسب و کج‌ومعوج، بازارچه‌های بی‌نقشه و بدمنظره و محلات کثیف (شهری، ۱۳۸۳، ج ۳، ۲۴۰) نمونه‌هایی از نبود انضباط شهری در تهران قاجاری است. از این رو برای اصلاح آن وضعیت قانون بلدیه در سال ۱۳۰۹ تصویب شد. این قانون بستری مناسب برای مداخلات سنگین در بافت کهن شهر، سنتی و ناکارا را فراهم می‌آورد. این محل قانونی با تصویب قانون بلدیه ۱۲۸۶ شمسی فراهم آمده بود ولی قدرت اجرایی بخشیدن به اقدامات بلدیه (شهرداری) از نکاتی است که در سال ۱۳۰۹ شمسی به آن افزوده شد (حبیبی، ۱۳۹۰). بدین ترتیب طرح گسترش تهران با الگوهای بیگانه از هسته تاریخی به‌اجرا درآمد و

شروع تحولات نوین شهر تهران معرفی کرد. با آغاز ارتباط پادشاهان قاجار با اروپا و جذابیت‌های مدرنیسم اولیه در قیاس با زندگی سنتی در ایران، بسیاری از ارزش‌ها در زندگی اعیان و اشراف دولت قاجار دگرگون شد. از این دوران به بعد، ارتباط بین مردم و حکومت در شهرسازی با نوعی گسست همراه شده و با ورود مدرنیته به جامعه ایرانی، حکومت مستقل از مردم اقداماتی را در زمینه شهرسازی اتخاذ کرد (مقصودی، ۱۳۹۸، ۷). در صورتی که ساختار جامعه و نظام حاکم بر شهر تهران یک نگرش کاملاً مذهبی و سنتی بود و یک شهر مدرن مستلزم دارابودن یک جامعه مدرن است (پورزرگر، معافی غفاری و امجدی، ۱۳۹۷، ۴۲). بنابراین واپسگرایان که باورهای غلط و اغراق‌آمیز مذهبی را بر جامعه شهر تهران اشاعه می‌دادند و بر عموم مردم تسلط داشتند مانع بزرگی بر سر راه نفوذ و توسعه مدرن و مدرنیسم به درون جامعه سنتی شهر تهران محسوب می‌شدند. در عصر قاجار توسعه شهر تهران با تخریب بافت گذشته انجام نگرفت و در صورتی که تغییرات و تخریبی در برج و باروهای شهر صورت می‌گرفت، نظیر آن با مقیاس جدید و متناسب با نیازهای تازه ساخته می‌شد (کیانی، ۱۳۸۳، ۱۷۴). از این رو شهرسازی دوره قاجار و خیابان‌های آن تداوم سنت ایرانی است که در تلفیق با رویکردهای جدید به تولید محصولی التقاطی منجر شده است (آتشین‌بار، ۱۳۸۹، ۴۰). به‌دنبال این تحول، رفته‌رفته مفاهیم جدیدی در ساختار شهر نمایان شد که پیش از این در الگوهای شهرسازی ایران قابل رؤیت نبود. این دگرگونی در مفهوم عملکرد اجتماعی-فرهنگی شهر و تبلور کالبدی-فضایی آن سبب شد تا تقابل دو مفهوم «جدید» و «کهن»، «نو» و «سنتی» و «فرنگی» و «بومی» اولین تأثیرات فضایی-کالبدی خود را بروز دهد (حبیبی، ۱۳۹۰، ۲۴). آغاز حکومت پهلوی با گسترش نوسازی و چیرگی فرهنگ

اقتصادی از بدنه بازار به جداره خیابان کشانده شده و موجب بروز شکل جدیدی از دادوستد و تعاملات تجاری می‌شود. سپس به مرور زمان بازارهای سنتی دیگر امکان پاسخگویی همه نیازهای شهروندان را نداشته و شکل‌گیری فضاهای تجاری جدید از الزامات شرایط جدید می‌شود (حبیبی و محمودی پاتی، ۱۳۹۶، ۴۵). بنابراین ظهور خیابان‌های ویتیرینی به‌عنوان اولین بازتاب مدرنیزاسیون در

موجب شد تا باگذشت چند سال تهران چهره‌ای متفاوت با اواخر قاجار یابد (تصویر ۵). با شروع حکومت پهلوی دوم در سال ۱۳۲۰ و اهمیت یافتن ایران به‌عنوان یک کشور مهم در منطقه خاورمیانه و افزایش قیمت نفت و کمک ۶۰ میلیون دلاری آمریکا و در نظر گرفتن قوانین و مصوبات در شهر تهران از قبیل تأثیر شهرداری (بلدیه)، خیابان‌کشی و توسعه و تعریض معابر و تهیه نقشه تهران، شهر تهران به‌عنوان پایتخت به سمت توسعه و تبدیل شدن به کلانشهر گام‌های اولیه خود را برداشت.

تصویر ۴. تخریب دروازه دولت در طرح گسترش تهران، شتاب به‌سوی مدرنیته و نادیده گرفتن نمادهای هویتی تهران قدیم. مأخذ: شیرازیان، ۱۳۹۴، ۱۷۰.

تصویر ۵. نقشه طرح توسعه تهران سال ۱۳۱۶ مبتنی بر خیابان‌کشی‌های قائم‌الزاویه و بی‌توجهی به نظام ارگانیک و تاریخی تهران قدیم. مأخذ: شیرازیان، ۱۳۹۴، ۱۷۱.

بحث

خیابان مهم‌ترین رکن تحولات شهری ایران معاصر و پدیده‌ای نوظهور و اثرگذار بر بخش‌های مختلف جامعه است. خیابان لاله‌زار به‌عنوان محل بروز اولین مظاهر تجددگرایی در شهر تهران تأثیر فراوانی در این تحولات داشت. در جدول ۳ وجوه مختلف اثرگذاری خیابان لاله‌زار، در دو دوره قاجار و پهلوی، مورد تحلیل قرار گرفته است که با توجه به آن می‌توان آن دسته از تحولات شهر را که متأثر از خیابان هستند به سه مؤلفه ساختار شهر، مبادلات تجاری و تعاملات شهروندان تقسیم‌بندی کرد.

• تأثیر خیابان بر ساختار شهر

در ساختار شهر، خیابان به‌دلیل دارا بودن قابلیت ارتباط و تقسیم پهنه‌بندی شهری و داشتن نقش کلیدی در انسجام‌بخشیدن به پهنه‌های مختلف شهر با یکدیگر و هویت‌بخشی در شهر، نقش به‌سزایی را ایفا می‌کند. در آغاز تحولات شهر تهران مبتنی بر الگوهای جدید، خیابان‌کانون اصلی تحولات است. طرح تغییر ساختار تهران انگاره‌ای تازه برای خیابان‌بندی رقم زد که مبتنی بر خطوط قائم‌الزاویه بود و پیرو آن چهره شهر تغییر اساسی یافت و نظام فرنگی به خود گرفت. در این میان شکل‌گیری خیابان لاله‌زار در دارالخلافه ناصری و تبدیل شدن آن به مظهر تجددگرایی یکی از مهم‌ترین تحولات در ساختار شهر تهران بوده است. شهر تهران با تأثیرپذیری از عنصر جدیدی به نام خیابان کاملاً متحول شد و شهر به دو قطب مدرن و سنتی تقسیم شد که قسمت مدرن شهر تهران با توسعه خیابان‌کشی به‌سرعت گسترش پیدا کرد. این روند در تصویر ۶ به‌نمایش درآمده است.

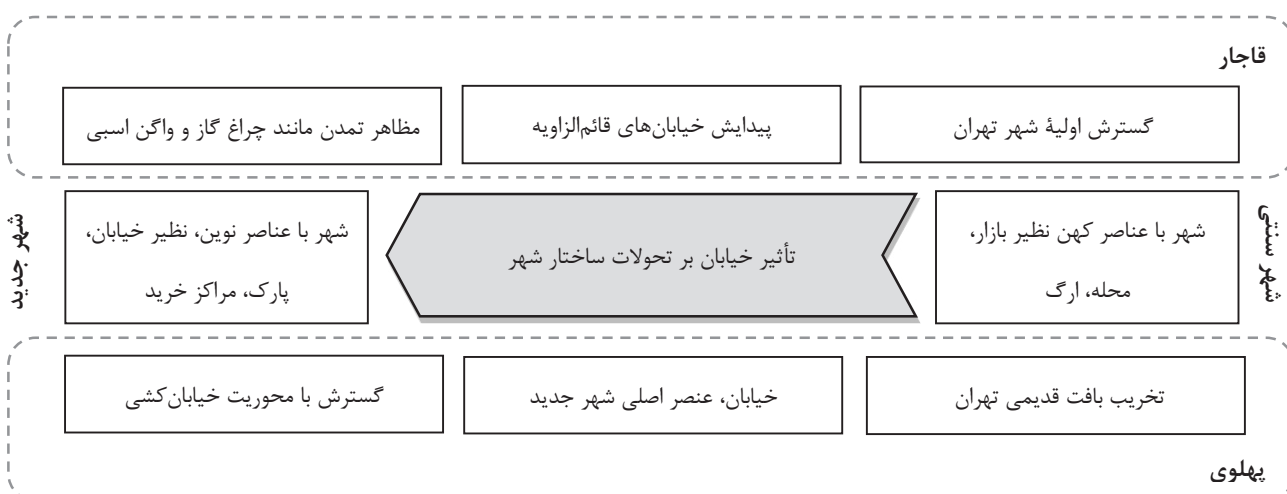
• تأثیر خیابان بر مبادلات تجاری

حضور خیابان با شکل مدرن خود در شهرسازی نوین ایران علاوه بر تحولاتی که در ساختار شهر ایجاد کرد، موجب پیدایش شیوه نوینی از شکل اقتصادی شهر شد. با تغییرات ایجادشده در ساختار خیابان‌ها، فضاهای تجاری در جداره خیابان‌های تازه احداث‌شده شکل می‌گیرند و فعالیت‌های

جدول ۳. تأثیر مظاهر اولیه تجددگرایی خیابان لاله‌زار بر شهر تهران. مأخذ: نگارندگان.

دوره	ظهور مؤلفه‌های نو در خیابان لاله‌زار	نحوه تأثیر بر شهر	جنبه اثرپذیر
قاجار	تبدیل باغ لاله‌زار به خیابان لاله‌زار	شکل‌گیری خیابان‌های قائم‌الزاویه در شهر تهران و تغییر چهره سنتی به فرنگی شهر	ساختار شهر
	مسیر واگن اسبی از میدان توپخانه به لاله‌زار	تغییر بخشی از شیوه تردد در شهر مبتنی بر حرکت واگن	ساختار شهر
	روشن‌شدن خیابان لاله‌زار با چراغ‌گاز	جذابیت برای شهروندان و یافتن وجه تفریحی	تعاملات شهروندان
	ایجاد باغ وحش در جبهه شرقی	روشنایی خیابان‌ها و حضور در آن در زمان تاریکی هوا	تعاملات شهروندان
	ساخت اولین هتل ایرانی (گراند هتل) توسط باقراف در خیابان لاله‌زار	تفرجی نو در شهر	مبادلات تجاری
پهلوی	شکل‌گیری امتداد خیابان لاله‌زار به نام لاله‌زار نو در زمان رضاشاه	فراهم آمدن کسب‌وکارهای جدید	تعاملات شهروندان
	ایجاد اولین سالن‌های سینما و تئاتر در خیابان لاله‌زار	برگزاری نمایش‌های تئاتر در سالن گراند هتل	تعاملات شهروندان
	ورود اتومبیل‌های لوکس به تهران و تبدیل‌شدن خیابان لاله‌زار به محل تردد آنها	فعالیت شبانه در شهر به دنبال حضور تماشاچیان نمایش‌های نیمه‌شب	تعاملات شهروندان
	ایجاد مغازه‌هایی به سبک فرنگی در جداره خیابان لاله‌زار و عرضه محصولات نو فرنگی	گسترش خیابان‌کشی و تحول شهر بر مبنای خیابان	ساختار شهر
	شکل‌گیری کافه‌های جدید با الگوی نوین در خیابان لاله‌زار	ایجاد فرهنگی نو در شهر مبتنی بر تماشای فیلم و تئاتر	تعاملات شهروندان
پهلوی	شکل‌گیری نخستین پاساژ در خیابان لاله‌زار نو	فعال‌شدن اقتصاد مبتنی بر فرهنگ و رونق سیستم خرید و فروش بلیت	مبادلات تجاری
	تخریب بافت قدیمی تهران	بروز رفتاری نو مبتنی بر خیابانگردی با اتومبیل و تماشای آن توسط مردم	تعاملات شهروندان
	خیابان، عنصر اصلی شهر جدید	شیوه نوین تعاملات تجاری، مغازه‌های جداره خیابان	مبادلات تجاری
	گسترش با محوریت خیابان‌کشی	خرید کالاهای لوکس فرنگی و جذابیت آن برای اقشار نوگرا	تعاملات شهروندان
	تأثیر خیابان بر تحولات ساختار شهر	بروز رفتار جدید در شهر؛ کافه‌گردی و کافه‌نشینی	تعاملات شهروندان

تصویر ۶. روند تغییر شهر سنتی به مدرن با توجه به تأثیر ظهور خیابان در شهر. مأخذ: نگارندگان.

سنتی به این خیابان وارد می‌شدند. بارها، کافه‌ها، سینما، تئاترها و مغازه‌هایی که اجناس لوکس می‌فروختند رفتارهای اجتماعی مدرن در جامعه شهری تهران را به‌روز می‌کرد. از همین رو خیابان لاله‌زار اولین کانون حیات شبانه در تهران به‌شمار می‌رفت. برگزاری تئاتر در این خیابان، جداره‌های روشن آن و دسترسی سواره و چندعملکردی بودن (رفاهی، تفریحی، فرهنگی و تجاری) در قیاس با پهنه تاریخی شهر که پس از پایان روز تعطیل و بسته می‌شدند جاذبه جدیدی برای حیات شبانه شهروندان در شهر ایجاد می‌کرد. ارائه نوآوری و بدعت‌های جدید در خیابان لاله‌زار در مقابل ساختار سنتی شهر تهران، که دارای موانع و مشکلات زیادی بر سر راه اشاعه برخی از رفتارهای غیرعرفی شهروندان بود، و آزادی‌های بی‌شمار در این خیابان از عواملی بود که ورود جماعت عوام جهت بازدید از لاله‌زار را به‌دنبال داشت و این خیابان را به یکی از کانون‌های تفریحی و خوش‌گذرانی شهروندان تبدیل کرد، به‌طوری که از تمام نقاط شهر تهران برای صرف اوقات فراغت به این خیابان تردد می‌کردند. با ظاهر شدن جماعت عوام و طبقه متوسط در خیابان لاله‌زار نمایش‌های مختلف روحی و سیاه‌بازی و موسیقی عامیانه در تماشاخانه‌های خیابان لاله‌زار روی صحنه رفت و همواره بر معروفیت خیابان لاله‌زار در بین تمامی اقشار جامعه در شهر تهران افزوده شد. در تصویر ۸ پیدایی تعاملات اجتماعی جدید متأثر از مظاهر نوین تجددگرایی که در شهر به وجود آمده بود، ارائه شده است

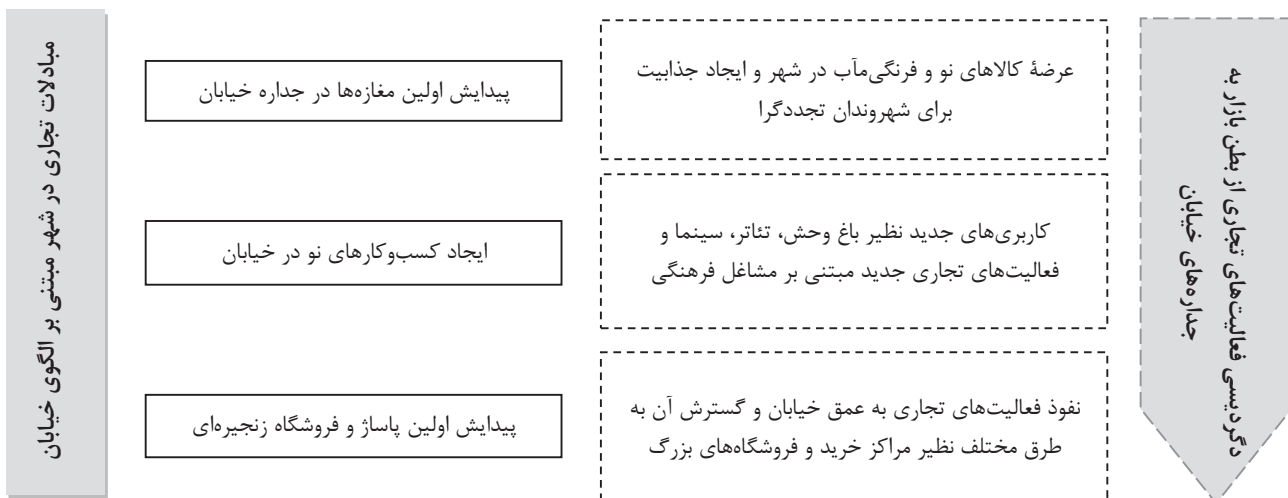
نتیجه‌گیری

تحولات سیاسی و اجتماعی ایران معاصر که از نیمه دوم

عرصه فضاهای شهری باعث تحول در نظام خرده‌فروشی و عمده‌فروشی بازار شد (رهنمایی و شاه‌حسینی، ۱۳۸۳، ۵۸). بازار به‌عنوان ستون فقرات اجتماعی-فرهنگی رقیبی با قدرت در مقابل خودش می‌یابد؛ رقیبی که در فرایند توسعه خویش همه عملکردها و عناصر حیاتی را از بازار خواهد گرفت و آن را تا حد یک فضای سنتی و خاطره‌ای به عقب خواهد راند. به این ترتیب بافت قدیمی که در عمق قرار می‌گرفت، فرسوده شد و ارزش آن تنزل پیدا کرد. در همین شرایط فکر ساخت اولین پاساژها ایجاد شد و از طریق آن فضاهای تجاری به عمق لبه خیابان راه یافت. در تصویر ۷ روند تحولات نظام دادوستد در شهر از بازار به جداره خیابان آمده است.

• تأثیر خیابان بر تعاملات شهروندان

خیابان محصول دنیای مدرن و نگرش نوین آن است که با ورود به ایران توانست بر نوع تعاملات اجتماعی و رفتارهای شهروندی تأثیر بگذارد و زمینه‌ساز تحولات اساسی در زندگی مردم ایران در قلمرو عمومی شود. به‌دنبال آن توسعه شهر تهران در دوران پهلوی اول و پهلوی دوم و افزایش شبکه خیابان‌کشی و تبدیل جداره‌های خیابان به مراکز تجاری، فرهنگی، آموزشی و اداری، موجب به‌انزوا کشیده شدن پهنه‌های تاریخی شهر و تغییر در روش زندگی شد و بر هویت فرهنگی شهروندان تأثیر بسزایی گذاشت. نمایش تعاملات اجتماعی و تجددگرایی شهر تهران در خیابان لاله‌زار در تقابل با پهنه‌های تاریخی شهر بود، به‌صورتی که پس از پایان روز و با تاریک شدن هوا راسته خیابان لاله‌زار با دسترسی سواره، روشنایی و ویتترین مغازه‌ها، جولانگاه اقشاری از جامعه بود که با نگرشی کاملاً متفاوت از جامعه

تصویر ۷. روند تحول مبادلات تجاری مبتنی بر الگوی خیابان. مأخذ: نگارندگان.

فهرست منابع

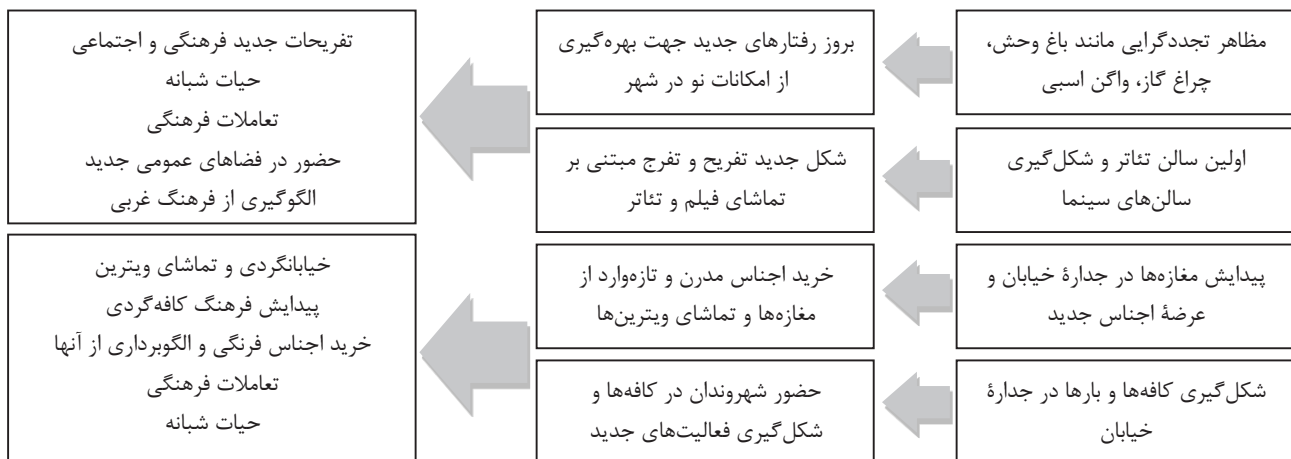
- آتشین‌بار، محمد و متدین، حشمت‌الله. (۱۳۹۷). زوال بعد معنایی خیابان در ایران (از دوران باستان تا امروز). باغ نظر، ۱۵(۶۷)، ۷۱-۸۰.
- آتشین‌بار، محمد. (۱۳۸۹). تحلیل نسبت کالبد و معنا در خیابان انقلاب. منظر، ۲(۱۱)، ۳۸-۴۳.
- اعتصام، ایرج. (۱۳۷۴). بررسی تطبیقی معماری و شهرسازی ایران و اروپا. نخستین کنگره معماری و شهرسازی ایران (ج. ۳). تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- اورسل، ارنست. (۱۳۵۳). سفرنامه اورسل (ترجمه علی اصغر سعیدی). تهران: زوار.
- بانی مسعود، امیر. (۱۳۸۸). معماری معاصر ایران: در تکاپوی بین سنت و مدرنیته. تهران: هنر معماری قرن.
- برد، اف. ال. و وستون، هارولد اف. (۱۳۷۶). گشت‌وگنداری در ایران بعد از انقلاب مشروطه (ترجمه علی اصغر مظهری کرمانی). تهران: جانان.
- بروگش، هانریش. (۱۳۷۴). سفری به دربار سلطان صاحبقران (ترجمه حسین کردبچه). تهران: مؤسسه اطلاعات.
- بمانیان، محمدرضا. (۱۳۸۵). عوامل مؤثر بر شکل‌گیری معماری و شهرسازی در دوره پهلوی اول. مدرس هنر، ۱(۱)، ۱-۸.
- بهزادفر، مصطفی. (۱۳۹۰). هویت شهر. تهران: مؤسسه شهر.
- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۹۵). تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران (ج. ۲، دوران قاجار و پهلوی). تهران: آرمانشهر.
- پورحسن، نیایش. (۱۳۸۸). یادگاری متروک از روزگار پرشکوه تئاتر لاله‌زار. نمایش، ۱(۲۱)، ۲۶-۳۳.
- پورزرگر، محمدرضا؛ معافی غفاری، پریچهر و امجدی، مریم. (۱۳۹۷). احیای ارزش در فضای باز شهری (تکیه دولت). باغ نظر، ۱۵(۶۳)، ۴۱-۵۴.
- پولادوند، محمدرضا. (۱۳۸۹). سی سال محکومیت لاله‌زار. تهران: جمهوری.
- تکمیل همایون، ناصر. (۱۳۷۸). تاریخ فرهنگی-اجتماعی تهران (ج. ۲).

سلطنت قاجار آغاز شد، با نگرش تجددگرایی همراه بود که بیشتر خود را در ساختار شهر و عناصر وابسته به آن نمایان کرد. خیابان مظهر این روند نوگرایی در شهر است که به‌عنوان عنصری جدید بروز یافته و بستر تحولات اساسی در وجوه مختلف شهرسازی، مبادلات تجاری و تعاملات شهروندی می‌شود.

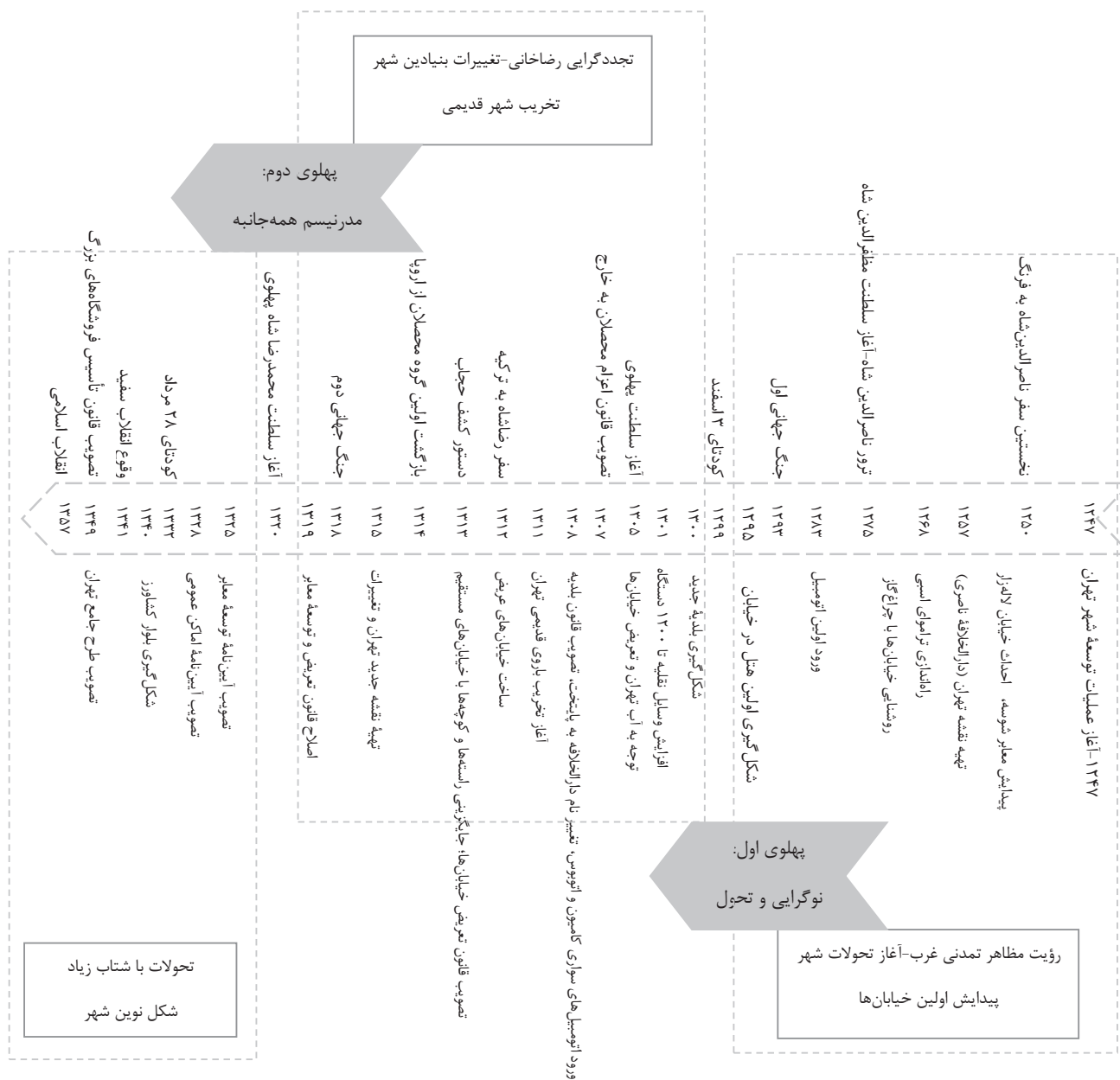
پس از ورود مدرنیسم به شهر تهران ساختار شهر متحول شد و این تغییر بیش از هر دوره دیگری به‌عنوان خط‌مشی نشئت‌گرفته از ساختار سیاسی و اجتماعی حاکم بر ایران بود. در تصویر ۹ رویدادهای سیاسی و اجتماعی ایران معاصر از اواسط سلطنت ناصرالدین‌شاه تا انقلاب اسلامی به همراه تحولات رخ داده در شهر مبتنی بر ظهور پدیده خیابان آمده است. پیدایش اشکال ابتدایی مدرنیته در شهر تهران وابستگی فراوانی به گسترش شهر، افزایش جمعیت، و هم‌زمانی آن با سفر شاهان قاجار به فرنگ و شکل‌گیری پهلوی اول و دوم با نگرش غرب‌گرا دارد. در این سیر تحول، خیابان لاله‌زار را می‌توان مهم‌ترین زمینه بروز مظاهر تجددگرایی معرفی کرد که پذیرای اولین تحولات در شهر بوده و جبهه نوآوری در شهر تهران را نمایندگی می‌کرده است.

پی‌نوشت‌ها

1. Christopher Alexander
2. Lewis Mumford
3. Jean Pierre Ledanerc
4. Kevin Lynch
5. Jan Gehl
6. Jane Jacobs

تصویر ۸. دگرذیسی رفتارهای اجتماعی شهروندان با بروز مظاهر جدید در خیابان. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۹. تحولات سیاسی و اجتماعی ایران معاصر و تأثیرات آن بر ساختار شهر و خیابان‌کشی. مأخذ: نگارندگان.

۲، دارالخلافه ناصری). تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

- توکلی، علیرضا. (۱۳۸۸). بررسی شاخص‌های تداوم‌یافته در تبیین هویت فضاهای خیابان لاله‌زار تهران. *آرمانشهر*، ۲(۳)، ۷۰-۷۷.
- حبیبی، سیدمحسن. (۱۳۹۰). شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- حبیبی، سیدمحسن. (۱۳۹۷). از شار تا شهر. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- حبیبی، سیدمحسن و اهری، زهرا. (۱۳۸۷). لاله‌زار عرصه تفرج، از باغ تا خیابان: شکل‌گیری خیابان به سبک اروپایی در دوره ناصرالدین‌شاه. هنرهای زیبا، ۳۴(۳)، ۵-۱۵.
- حبیبی، لیلا و محمودی پاتی، فرزین. (۱۳۹۶). از بازار تا پاساژ: تحلیلی بر سیر تحولات فضاهای تجاری مدرن در شهر تهران. *باغ نظر*.

۱۴(۴۹)، ۴۳-۵۲.

- حبیبی، محسن. (۱۳۹۱). قصه شهر: تهران، نماد شهر نوپرداز ایرانی. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- خادمی، مسعود؛ پورجعفر، محمدرضا و علیپور، روجا. (۱۳۸۹). درآمدی بر مفهوم خیابان به‌عنوان فضای شهری (نگرشی بر نظریات و تفکرات معاصر). *کتاب ماه هنر*، ۱۴۲(۱)، ۳۸-۴۵.
- دهقان، فرزانه السادات و هنزکیان، زینب. (۱۳۹۴). تحلیل ساختار منظر خیابان. *منظر*، ۷(۳۰)، ۹۳-۹۸.
- رهنمایی، محمدتقی و شاه‌حسینی، پروانه. (۱۳۸۳). *فرایند برنامه‌ریزی شهری در ایران*. تهران: سمت.
- سیفی فمی تفرشی، مرتضی. (۱۳۶۹). *تهران در آیین زمان*. تهران: اقبال.
- شعبانی، امامعلی و کامیاب، جمال. (۱۳۹۱). *سیاست شهری در تاریخ*.

- مهریار، محمد. (۱۳۷۸). اسناد تصویری شهرهای ایرانی دوره قاجار. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- نجمی، ناصر. (۱۳۵۶). دارالخلافه تهران. تهران: امیرکبیر.
- نجمی، ناصر. (۱۳۷۷). طهران در گذر زمان. تهران: گوتنبرگ.
- هدایت، رضاقلی خان. (۱۳۳۹). تاریخ روضه الصفاى ناصرى (ج. ۱۰). قم: حکمت.
- Abou El-Haggag Mehnana, W. & Abou El-Haggag Mehnana, W. (2019). Urban renewal for traditional Commercial Street at the historical centers of cities. *Alexandria Engineering Journal*, 4(59), 1127-1143.
- Carlotta Von Schonfeld, K. & Bertonili, L. (2017). Urban streets: Epitomes of planning challenges and opportunities at the interface of public space and mobility. *Cities: The International Journal of Urban Policy and Planning*, (68), 48-55.
- Gehl, J. (1989). A changing street life in a changing society. *Places*, 6(1), 8-17.
- Jacobs, J. (1963). *The death and life of great American cities*. New York: Random house.
- Lynch, K. (1981). *A Theory of Good City Form*. Cambridge: The MIT Press.
- معاصر ایران (۱۳۲۰-۱۲۹۹)، با تأکید بر فضاهای عمومی شهر تهران. باغ نظر، ۹(۲۳)، ۸۳-۹۲.
- شهری، جعفر. (۱۳۶۹). تاریخ اجتماعی تهران در قرن سیزدهم (ج. ۱). تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- شهری، جعفر. (۱۳۸۳). طهران قدیم (ج. ۳). تهران: معین.
- شیرازیان، رضا. (۱۳۹۴). اطلس تهران قدیم. تهران: دستان.
- کریمان، حسین. (۱۳۵۵). تهران در گذشته و حال. تهران: دانشگاه ملی.
- کیانی، مصطفی. (۱۳۸۳). معماری دوره پهلوی اول. تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- لینچ، کوین. (۱۳۷۲). سیمای شهر (ترجمه منوچهر مزینی). تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- مرادی، فرید. (۱۳۹۴). از باغ لاله‌زار تا چراغانی ابتدال. آزما، (۱۰۹)، ۵۱-۴۶.
- مقصودی، امین. (۱۳۹۸). یکجانبه‌گرایی مدرنیستی و سیاست‌های توسعه شهری ایران معاصر، منظر، ۱۱(۴۸)، ۶-۱۳.
- ممفورد، لوییز. (۱۳۸۷). شهر در بستر تاریخ: خاستگاه‌ها، دگرگونی‌ها و دورنماهای آن (ترجمه احمد عظیمی بلوریان). تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- منصورى، سیدامير و محسنى مقدم، مریم. (۱۳۹۶). تأثیر دوران تحول در منظر طبیعی شهر تهران. منظر، ۹(۴۱)، ۱۶-۲۳.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله:

پورزرگر، محمد رضا، عابدینی، حامد و اعتمادی، علی. (۱۳۹۹). نقش‌آفرینی مؤلفه «خیابان» بر روند تجدیدگرایی و توسعه تهران (نمونه موردی خیابان لاله‌زار). باغ نظر، ۱۷(۹۱)، ۵-۱۶.

DOI: 10.22034/bagh.2020.219365.4461

URL: http://www.bagh-sj.com/article_118623.html

